

BURDUR MÜZESİ'NDEKİ SIDE TETRADRAHMİ DEFİNESİ

MELİH ARSLAN*

Burdur Müze Müdürlüğü tarafından 1995 yılında Dudu Özmen'den satın alınmış olan bu define, Burdur İli, Yeşilova İlçesi, Çeltek Köyü'nde (batı Pisidia, Kibyrtatis ve güney batı Phrygia sınırında, Phrygia'nın Eriza, Pisidia'nın Olbasa ve Palaipolis antik kentlerinin ortasına düşen bir yerde) bulunmuştur. Define 33 adet erken baskılı Side tetradrahmisinden oluşmaktadır. Side'nin M.Ö. 205 - 190 tarihli darparları olan bu definede 12 farklı magistrat (sikke basımından sorumlu yetkili memur) ismine rastladık. Sikkelerin arka yüzünde yer alan bu yetkili memur isim kısaltmaları bize bu sikkelerin 205 ile 190 tarihleri arasındaki 12 yıl süresinde basılmış olduklarını (genellikle sikke basımından sorumlu memurlar bir yıllığına göreve geliyorlardı) göstermektedir. Ancak sikkelerin bir çoğunun ön yüzünde görülen kontrmarklar sayesinde bu sikkelerin en azından M.Ö. 188 - 170 tarihlerine kadar kullanılmış olduklarını da söyleyebiliriz. Çünkü 188 yılında yapılan Apameia Barışı'ndan sonra Pamphylia Bergama Krallığı egemenliğine bırakılmıştı. Sikkeler üzerinde görülen kılıfı içerisinde yay (sadak) şeklindeki kontrmark'ın Bergama Krallığı'nı sembolize ettiğini ve bu kontrmarkların bazıları içinde sadak ile beraber ΑΠΑ (= Apameia) , ΠΕΡ (= Pergamon) ve CAP (= Sardes) gibi kistophor sikkeleri bastırılmış şehir kısaltmalarının bulunduğunu ve bu şehirlerin o dönem için Bergama Krallığı topraklarına dahil olduğunu hatırlatmak isterim. Bu erken dönem Side tetradrahmilerinin üzerinde sadak'tan sonra en çok görülen kontrmark çeşitlerinden birisi de gemi çıpa'sı (anchor) olmaktadır. Gemi çıpası Suriye Krallığı'nın armasıdır. Pamphylia 188 yılından sonra Bergama egemenliğine dahil olmuş ise de, Side konumu gereği Pamphylia'nın en uzak sınırında olması ve ekonomisinin kuvvetliliği sayesinde bağımsız para basma yetkisini sürdürmüştür.

* Burdur Müzesi'ndeki bu önemli definenin yayınlanması için çalışmamıza izin vermiş olan ve sıcak dostluğu ile bizi her zaman destekleyen sevgili dostum, meslektaşım, müze müdürü Hacı Ali EKİNCİ'ye en derin teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Almanca tercümelemleri başarıyla yapan değerli meslektaşım Tamay TEKÇAM'a, çalışmalarında beni destekleyen ve yardımlarını esirgemeyen Dr. Chris LIGHTFOOT'a sonsuz teşekkürler ediyorum. Dr. Leschhorn'a ise minnettarlığımı sunmaktan mutluluk duyuyorum.

Side şehri M.Ö. 546 - 334 yılları arasında Pers egemenliğinde, M.Ö. 334 -301 arasında Makedonia egemenliğinde, M.Ö. 301 - 218 arası Mısırlı Ptolemaiosların egemenliğinde, M.Ö. 218 - 189 Suriyeli Selefkos Krallığı'nın nüfuzu altında, M.Ö. 188 - 102 Side tek başına özgür, M.Ö. 102 - 36 Side'nin Roma Eyaleti Kilikia'nın bir parçası olduğu devir, M.Ö. 36 - 25 Galatia egemenliği devri ve M.Ö. 25 yılından başlayarak Pamphylia'nın Roma eyaletine bağlı bir şehir olarak varlığını sürdürmüştür. Definemizdeki sikkeler ise, büyük olasılıkla Side'nin Selefkos nüfuzunda, özellikle de 212 yılından itibaren (Antiochus III dönemi M.Ö. 223 - 187) Side şehrinin bu krallığın topraklarına dahil olmasına rağmen, 205 yılında özgürce basılmaya başlanan büyük tetradrahmi serilerinin ilk örnekleri olmaktadır. Definedeki kontrmarklar ise, Side'nin özgürlüğüne kavuşmuş olduğu M.Ö. 188 yılından sonraki bir kaç yıl içinde Bergama Krallığı'na bağlı şehirlerce vurulmuşlardır.

Pamphylia tarihi : Antik Pamphylia bölgesi, bugünkü Antalya İli topraklarını kapsamaktadır. Batısında Lykia, doğusunda Kilikia, Kuzeyinde Pisidia bölgesi ile sınırlanmış olan bu bölgenin güneyini Akdeniz (Pamphylia Körfezi = Antalya Körfezi) çevrelemektedir. Akdeniz ile Toros Dağları arasında kalan bu bölgenin genişliği 50 km., uzunluğu ise 110 km. kadardır. Romalılar zamanında bölge kısmen Pisidia'yı da içine alıyor, Phrygia ve Lykaonia sınırına kadar uzanıyordu. Alüvyonlu bir ovidan meydana gelen bölgenin başlıca ırmaklarını Katarrhaktos (= Düden Çayı), Kestros (= Aksu), Eurymedon (= Köprüçay) ve Melas (= Manavgat Çayı) oluşturur. Geride Toros Dağları uzanır. Bu dağlar yaylaya geçit vermez. Pamphylia Körfezi'nin batı ucundan (Attaleia), doğuda Kilikia'nın en batıdaki şehri Korakesion'a (Alanya) kadar uzanır. Toros Dağları ve Akdeniz arasındaki bu küçük bölge ne genişlemiş ne de küçülmüştür. Hudutların değişebilmesi siyasi hadiseler yoluyla mümkündür. Halbuki Pamphylia siyasi sahada hiçbir zaman bağımsız bir rol oynamamıştır. Pamphylia hiçbir vakit bir devlet olmamış, birçok zamanlar diğer devletlere bağlı kalmıştır. Bu bölgenin batıdan doğuya doğru beş büyük şehri olan Attaleia (Antalya), Perge (Murtuna), Sillyon (Yanköy Hisarı), Aspendus (Belkıs) ve Side (Selimiye) Grek şehirleri tarzında otonom siyasi topluluklar halinde yaşıyor ve birbirlerine karşı güvensizlik besliyorlardı. Pamphylia halkı hayatını ziraat, hayvancılık, balıkçılık ve bilhassa denizcilik ve ticaretle kazanmakta idi¹. Kıyıdaki başlıca şehirler, Lykia sınırına yakın At-

¹ C.E. Bosch, "Pamphylia Tarihine Dair Tetkikler", TTK, Ankara, 1957, s. 14

taleia (eski Olbia), Magydus (Lara) ve Side (Selimiye)'dir. Kestros yakınındaki Perge (Murtuna), Eurymedon yakınındaki bir tepede Aspendus (Belkıs) ve iki ırmak arasındaki kalesiyle Büyük İskender'e bile dayanan Sillyon kıyından içeride kalan şehirlerdir.

İklimi yumuşak, toprakları verimli Pamphylia'da çok eski zamanlardan beri yerleşmeler olmuştur. Antalya'nın kuzeybatısında Yağca Köyü yakınında Karain Mağarası'nda yapılan araştırmalarda Paleolitik, Beldibi ve Belbaşı Mağaraları da bu bölgeye prehistorik devirlerde yerleşme olduğunu gösterir. Henüz yeterince araştırılmamış olan höyüklerin yüzeylerinde, elle yapılmış, siyah veya kırmızı renkte çanak çömlek kırıkları bulunmuştur. Bu eserler Pamphylia'nın gerisindeki Pisidia'da, Göller yöresi höyüklerinde bulunan Eski Tunç Çağı eserlerine benzer. Pamphylia'dan Pisidia'ya ulaşan yolların, bu bölgeyi en erken devirden beri göller bölgesi ve batı anadolu kültürleriyle birleştirdiği söylenebilir. Bölgenin tarihi devirlerinin başlangıcındaki durumu hakkında bilinenler azdır. Hitit İmparatorluğu çağında bu devlete bağlı vasal beyliklerden biri olduğu kabul edilir. Akalar, M.Ö. 14. ve 13. yüzyıllarda Doğu Akdeniz ülkelerine yayıldılar; Rodos, Sisam ve Kıbrıs'ı işgal ettikleri dönemde Anadolu'nun güneybatı ve güney kıyılarına ayak bastılar, M.Ö. 1200 yıllarında Orta Avrupa'dan Anadolu'ya yapılan Ege göçleri sonunda Büyük Hitit Devleti yıkılınca, Akaların bu kıyıları daha geniş ölçüde göç etmeye başladıkları biliniyor. Pamphylia'da Aka kültür eserlerine henüz rastlanmamıştır. Bununla birlikte eski Yunan efsanelerinde, Akaların bu bölgeye göç ettiklerinden söz edilir. Plinius bölgenin asıl adı olarak Mopsopia'yı belirtir. Efsaneye göre, Pamphylia halkı, Truva Savaşlarından sonra Amphilokhos ve Kalkhas başkanlığında geriye çekilen eski Yunanlılardan meydana gelmiştir. Pamphylialılar Kalkhas'ın ölümünden sonra Argonautlardan kâhin Mopsos'un kumandasında Torosları aşmışlar, bunlardan bir kısmı da Pamphylia adı verilen bölgede kalmışlardır. Sakızlı (Chios) tarihçi Theopompos, Mopsos'un, Pamphylia adlı bir kızı olduğunu yazar. Stephanus Byzantius ile Eustathios'un ileri sürdüklerine göre Mopsos'un babası Rakhios ile annesi Manto'nun *Pamphyle* adlı bir kızı vardı. Ephoros'a göre de Boeotia'daki Dor kralı Aigimios'un oğullarından birinin adı *Pamphylos* idi. Aspendos, Sillyon ve Side gibi Yunanca olmayan yer adları, bölgeye eski Yunanlılardan çok önce yerleşilmiş olduğunu gösterir. Pamphylialıların örf ve gelenekleri Kilikalılara çok benzer. Bölge yerlilerinin Kilikalı göçmenler ve daha sonra gelen eski Yunanlılarla karıştığı sanılıyor. Aspendos, Perge ve

Silyon'da bulunan Pamphylia lehçesinde yazılmış bazı kitabeler, bu lehçenin Yunanistan'da ve Arkadia'da konuşulan Aka lehçesiyle akraba olduğunu gösterir. Bu lehçede ayrıca Dor unsurların bulunması Dorların Yunanistan'ı işgal ederek Aka krallıklarını ortadan kaldırdıktan sonra bazı adalara yerleştiklerini, Anadolu kıyılarına ve bu arada Pamphylia'ya da ayak bastıklarını ortaya koyar (yaklaşık, M.Ö. 1000 - 900). Yunanistan'dan doğu yönünde gelişen bu ilk kolonileştirmeyi M.Ö. 8. ve 7. yüzyıllarda ikinci bir kolonizasyon hareketi izledi. Yunanistan'da ve Batı Anadolu'da Aeolis ve Ionia'da oturan halk Pamphylia'ya gelerek burada bazı koloniler kurdular. Bunlar arasında Aspendus, Perge, Silyon ve Side gösterilir. Fakat bu şehir adlarının Yunanca değil, yerli Anadolu isimleri olduğu göz önünde tutulursa, Yunanlılar'ın bu bölgede yeni şehirler kurmaktan çok, eski şehirleri ele geçirerek oraya yerleştikleri anlaşılır. Yerli unsurlarla karışık lehçelerin bu şehirlerde uzun süre tutunmuş olması, buraya gelen kolonistlerin anavatanlarıyla fazla ilgili olmadıkları ve büyük olasılıkla kendilerinden sayıca çok üstün olan yerli halkın kuvvetli etkisi altında kaldıklarını gösterir. Side'ye gelen Yunanlılar'ın kendi dillerini unutarak o çevrede anlaşılmayan bir dil konuşmaya başladıklarını bildiren ve İzmitli (Nikomedia) tarihçi Arrianus tarafından anlatılan efsane de bu görüşü doğrular. Bölge hiçbir zaman bağımsız olamamış ve bir Pamphylia krallığı kurulamamıştır. Yüzyıllar boyunca sürekli olarak büyük krallıkların eline geçen bölge, Anadolu toprakları üzerinde yapılan savaşlardan etkilendi. Herodotos'a göre Lydia kralı Kroisos bölgeyi hakimiyeti altına aldı. Kroisos'un Pers kralı Kiros'a yenilmesinden sonra bölge Pers İmparatorluğu'nun eline geçti (M.Ö. 546) ve Perslerin ilk satraplığına bağlandı. Fakat, bu tarihten sonra basılan Aspendus ve Side'de bulunmuş olan bağımsız sikkeler bu şehirlerin bir süre daha bağımsız olduklarına işaret etmektedir. Persler şehirlerin iç yönetimlerine karışmamışlar, sadece kendilerine sadık birtakım kişilerin tiran olarak bu şehirlerin başına geçmelerini sağlamışlardır. Pers kralı Kserkses, Yunanistan üzerine yürüdüğü sırada Pamphyliyalılar Perslere 30 gemiyle yardım ettiler. M.Ö. 467 veya 466'da Yunanlı Kimon, Köprüçay (Eurymedon) ağzında demirlemiş olan Pers donanmasını ani bir baskınla büyük bir yenilgiye uğrattı. Bundan sonra Atina'nın başkanlığı altında kurulan Attik - Delos Deniz birliğine Aspendus şehri de girdi. Şehir M.Ö. 441'de Pers satrapı Tissaphernes'in kumandasındaki bir donanma üssü olarak bilinir. M.Ö. 334 veya 333 kışında Büyük İskender, Lykia bölgesi üzerinden Pamphylia'ya geldi; Aspendus, Perge ve Side şehirlerini ele geçirerek bölge üstündeki hakimiyetini güçlendirdi. Arrianus'un bildirdiğine göre, İs-

kender, Lykia ve Pamphylia bölgelerinin başına satrap olarak Nearchos'u tayin etti. M.Ö. 323'te bölge, Makedonyalı Antigonos'un eline geçti. 301'de Antigonos'un ölümünden sonra bölge, Makedonya Kralı Kassandros'un kardeşi Pleistarkhos'un hakimiyeti altına girmiştir. M.Ö. 301 - 299 seneleri arasında yalnız iki sene devam etmiş olan bu krallığın merkezi Kilikia olup, Lykia'da bu krallığın egemenliğinde kalmıştır. Pleistarkhos Makedonya'da kardeşi Kassandros ile Demetrios Poliorketes arasında başlayan taht kavgasında kardeşine yardım etmek için Makedonya'ya gitmiş ve bir daha geri dönmemiştir. Kısa ömürlü olan bu devletin ortadan kalkması üzerine bölge bazen Mısırlı Ptolemaiosların, bazen de Suriye'deki Seleukos Krallığı'nın eline geçti. Bu karışık durumdan yararlanan bazı şehirler, zaman zaman bağımsızlıklarını ilan ettiler. Suriye Krallığı'nın Küçük Asya Valisi olduğu sırada bağımsızlığını ilan eden Akhaios, Pamphylia'nın da büyük bir kısmını ele geçirdi. Fakat büyük Antiochus'un M.Ö. 214 yılında Akhaios'u yenilgiye uğratması üzerine bölge tekrar Suriye krallığına katıldı. M.Ö. 188'deki Apamea Barışı'ndan sonra bölge Bergama Krallığı'na bırakıldı. Bergama Krallığı'nın vasiyet yoluyla Roma'ya geçmesi ve Asia eyaletinin kurulması üzerine (M.Ö. 133) Pamphylia'nın yeni durumu, kaynaklarda belirtilmez. Bölgenin, bu sırada bağımsız olduğu sanılıyor. M.Ö. 102 yılında Anadolu'nun güneyinde Kilikia ismi ile bir eyalet kurulduktan sonra Pamphylia'da bu eyalete bağlandı. Korsanlara karşı yaptıkları mücadelede Romalılar bu kıyıları üs olarak kullandılar. Pontus kralı Mithridates VI, Eupator M.Ö. 88 yılında bütün Anadolu'yu ele geçirdiği sırada bu bölgeye de geldi. M.Ö. 36'da Roma İmparatorluğu'nun doğu kısmına hakim olan Antonius, bölgeyi Galatia kralı Amyntas'a verdi. Bu durum M.Ö. 25 yılına kadar devam etti. Bu tarihten sonra Amyntas'ın krallığı, Augustus tarafından Galatia adını taşıyan bir eyalet haline getirildi. Pamphylia ise ya Asia eyaletinin bir parçası oldu veya ayrı bir eyalet haline getirildi. İmparator Cladius zamanında bölge Lykia ile birleştirilerek bir "çift eyalet" yapıldı (M.S. 43). Sonra bir süre için Galatia'ya bağlandı. Roma İmparatorluk devrinde, özellikle II. ve III. yüzyıllarda Pamphylia, öteki Anadolu bölgeleri gibi büyük bir gelişme gösterdi. Şehirler büyüdü ve zenginleşti. Kalıntıları bugün de ilgi çekici olan anıtsal binalar ve anıtlarla süslendi. M.S. 315 yıllarında bölgenin Lykia'dan ayrıldığı ve ayrı bir eyalet olduğu anlaşılıyor. Pamphylia'da M.S. 4. yüzyıldan itibaren Hıristiyanlık yayılmaya başladı ve 5. yüzyılda iyice yerleşti. 5. yüzyılın ortalarında bölge, merkezleri Side ve Perge olmak üzere iki kısma ayrıldı. Fakat bu bölünme, idari olmaktan çok kilise teşkilatıyla ilgiliydi. Pamphylia, 5. ve 6. yüzyıllarda önemli

bir Bizans eyaletiydi. Fakat 7. yüzyıldan itibaren Arapların, donanmalarıyla Anadolu'nun güney kıyılarını yakıp yıkmaya başlamaları üzerine bölge bir savaş alanı haline geldi ve bu olaylardan çok etkilendi. Bu akınlara karşı ko-yabilmek üzere Bizanslılar bölgede bir *thema* (askeri eyalet biçimi) kurdular ve buraya *Kibyraioton thema* (Kibyra thema'sı) adı verildi. M.S. 11. yüzyıldan itibaren bölge Selçuklular ile Bizanslılar arasında bir mücadele konusu oldu. 1207'den itibaren Konya sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev I tarafından işgal edildi ve Selçukluların eline geçti. Konya Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra (1299) Hamidoğullarının ve bunların bir kolu sayılan Tekeoğullarının yönetimine geçti, 1391 yılında Murad I zamanında da Osmanlılar tarafından alındı².

Side'nin coğrafi konumu ve bugünkü yeri : Strabon'un ünlü yapıtı "*Geographika*" adlı eserinde Pamphylia'yı tarif ederken batıdan doğuya doğru birbiri arkasına ele aldığı şehir ve nehirler hakkında verdiği bilgi o kadar açıktır ki, bugünkü Manavgat Çayı'nın Antik dönemin Melas'ı olduğuna hiç şüphe yoktur. Bunun gibi Pamphylia Körfezi'nin doğu bitiminde ve Manavgat'ın altı kilometre batısında bulunan bugün halkın "Eski Antalya" adını verdiği ve üzerinde 90 sene önce Girit'ten gelen göçmenlerin yerleşmesiyle meydana gelmiş olan Selimiye Köyü'nün bulunduğu harabeler de şüphesiz Eskiçağların Side'sidir. Bunun böyle olduğunu harabeler içerisinde bulunmuş ve içinde "Side" adının geçtiği yazıtlar vasıtasıyla da bilmekteyiz. Günümüz Selimiye Köyü ise artık köy olmaktan çıkmış ve Akdeniz'in en önemli bir turizm beldesi olmuştur. Şehir antik dönemdeki parlaklığına tekrar kavuşmuştur.

Pamphylia Körfezi'nin doğu ucuna düşen konumu, dalga kıranlarla güvenliği sağlanmış iki limanıyla şehrin önemli ticari bir merkezi ve bu kıyıların en önemli bir limanı haline gelmesine neden olmuştur. Bu alanda Side ilk defa Attaleia'nın (Antalya), Bergama Kralı Attalos II (M.Ö. 159 - 138) tarafından kurulması sonucunda yeni bir rakiple karşılaşmıştır. Bu rekabete rağmen şehir, Roma İmparatorluk devrine ait bir takım belgelerin de göstermiş olduğu gibi, ticaret ve ulaşırma merkezi olmaktadır önemini korumayı daima başarabilmiştir³.

² "Pamphylia" s. 837-838, Meydan Larousse (Paris 1960)-Büyük Lugat ve Ansiklopedi (İstanbul 1972), Cilt. 9; s. 837-838.

³ S. Atan, "Sidenin Milattan Önce V. ve IV. Yüzyıl Sikkeleri Üzerinde Araştırmalar", TTK, Ankara 1967, b. IX.

Side isminin kaynağı ve kuruluş öyküsü : "Nar" anlamına gelen Side , grekçe bir kelime olmayıp eski bir Anadolu diline aittir. Pamphylia dili, grekçenin bir lehçesi olduğuna göre , Side kelimesinin bu dilden de geldiği tam olarak söylenemez. Bu durum, Arrianos'un Side'nin Aeolisli Kymeliler tarafından kolonize edildiğine ilişkin söylediklerinden de (I, 26, 4) anlaşıl-maktadır.

Bir yer adı olarak Side ismine yalnız Pamphylia'da rastlanmaz. Aynı isimli şehirler Pontus, Thessalia, Lakonia'da da karşımıza çıkmaktadır . Bundan başka Athena ile Boiotia arasında daima kavga konusu olmuş bulunan *Sidai* bölgesi ile Pontus'daki *Sidene* bölgesi ; Lykia'da *Side* ve *Sidarûs* isimli iki şehir daha bulunmaktadır. Bu ismin geniş bir alana yayılmış bulunması olayı onun yukarıda belirttiğimiz gibi, Pamphylia dilinden olmadığını doğru-ladığı gibi, bütün bu bölgelere Anadolu ve Yunanistan'ı kaplayan eski bir ka-vim vasıtasıyla sokulmuş olabileceğini de mümkün kılmaktadır. Her ne şe- kilde olursa olsun, Side isminin her tarafta nar ile ilgisi vardır.

Genel olarak kabul edildiğine göre Pamphylia'daki Side şehri Aeolis bölgesindeki Kyme'den gelen kolonistler tarafından kurulmuştur. Birçok an-tikçağ yazarı bu olayla ilgilenmişlerdir. Fakat onların bu konuda yazmış ol- dukları daha çok Side'nin Kymeliler tarafından kolonize edildiği anlamına gelmekte , şehir ise her halde bu olaydan çok daha eski bir tarihte kurulmuş bulunmaktadır. Eusebios'a göre bu kuruluş, M.Ö. 1405 senesinde olmuştur. Bu tarihi kesin olarak kabul etmesek bile, yazarın yaşadığı devirde (M.S. 260/64 - 337/40), Side'nin çok eski bir şehir olduğuna ilişkin böyle bir gele- neğin varlığını göstermesi bakımından önemi vardır. Her geleneğin arka- sında küçük de olsa bir gerçeğin gizlendiğini kabul edersek, Side'nin Antik Çağların en eski şehirlerinden birisi olduğunu söyleyebiliriz.

Kymeli kolonistlerin Side'ye hangi tarihte geldiklerini kesin olarak bil- miyoruz . Fakat Kymelilerin şehrin ilk kurucuları olmadıkları Arrianos'un yazdıklarından (Anab. I, 26,4) anlaşıl-maktadır. Oradaki efsane, her halde pek kolayca anlaşıl-mayan bir konuyu açıklamak gayesiyle uydurulmuş olsa gerektir. Side'lilerin ne Yunanca, ne Pamphylia ve ne de Pisidia dilinde ko- nuşmayı kendilerine özgü bir dilleri olduğu, ancak yerleşik bir inanca göre bu yöre sakinlerinin Kyme'den geldikleri kabul görmeye beraber, Side'ye yeni gelen bu kolonistlerin sayısının çok az olduğu ve kendilerinden önce Side'de yaşayan yerli bir halkın bulunduğu bilinmektedir. Kolonistler sayıca yerli halktan daha az sayıdadırlar. Yeni gelenler bir zaman sonra yerli halk ile

kaynaşmışlar ve sonunda kendi dillerini de unutmuşlardır. Buna göre Side dilinin, Kymelilerin buraya gelmelerinden önce var olması gerekmektedir⁴. Çünkü Side kazılarında yeni bulunmuş bilinguis (Yunanca ve Sidece çift dilli) yazıtların yardımı ile kısmen okunmuş olan Side yazısı da bunu ispat etmektedir. Son olarak 1964 yılında Side'de doğu şehir kapısı yakınında bulunan ve sadece Side yazısıyla yazılmış uzunca bir yazıtın⁵ varlığı da bize Side'nin kuruluşunun bir Yunan şehri olmayıp, eski Anadolu şehirlerinden biri olduğunu ve ancak Hellenistik devirde Yunanca'yı ve Helen devlet şekil ve düzenlerini kabul ederek Helenleştiğini ve Roma döneminde ise artık eski Side dilini terk ederek Yunanca'yı kullanmaya başladıklarını göstermektedir.

Side darphanesi (Antalya - Manavgat - Selimiye Köyü) : Antik kent Melas (Manavgat) Irmağı'nın denize döküldüğü yerin birkaç mil batısında kurulmuştur. Kentin sembolü nardır. Side kelimesinin anlamı da Grekçe nar demektir. Nümizmatikte bu tür sikkelere "konuşan sikke" denilmektedir. Pamphylia kentleri arasında Side ve Aspendus en erken sikke basmış olan kentlerdendir. Kentin M.Ö. 5. yüzyıldaki ilk staterlerinin ön yüzünde nar, arka yüzünde ise *quadratum incusum* (kare çukur) içinde bazen tek, bazen çift yunus balığı vardır. M.Ö. 4. yüzyıldaki staterlerinde ön yüzde ayakta duran Athena, arka yüzde ise bir sunağın önünde çıplak, bazen de kısa chiton giymiş halde Apollon betimlenmiştir. Şehrin 5. yüzyıldan 2. yüzyıla kadar olan sikkeleri Pers standardındadır. Bu ilk dönem sikke yazıtları anlaşılabilir bir dil olup, tıpkı Aspendus'ta olduğu gibi yerli Pamphylia lehçesinde yazılmıştır. Şehir M.Ö. 190 - 36 yılları arasında Attika standardında tüm Doğu Akdeniz ticaretinde en makbul para olan tetradrahmilerini basmıştır. Bu meşhur sikkenin ön yüzünde korint migferli Athena başı sağa, arka yüzde sola yürüyen, çelenk ve palmiye dalı taşıyan Nike yer almaktadır. Sol boşlukta daima nar ve değişen magistrat (yetkili memur) isimleri bulunur. Strabon, Side'nin Aeolis - Kyme'den gelen kolonistlerce kurulduğunu söylemektedir. Arrianus'a göre ise, Kyme'den gelen Grekli kolonistler ve yerli halk karışık anlaşılabilir bir dil konuşmaya başlamışlardır. Ama bu dil Roma çağında yok olmuştur. Bu yüzden kentin klasik ve erken Hellenistik sikkeleri bu dil ile yazılmışken geç Hellenistik ve Roma devri darplarında bu dil görülmez. Hel-

⁴ S. Altan, "Sidenin Milattan Önce V. ve IV. Yüzyıl Sikkeleri Üzerinde Araştırmalar", Ankara 1967, s. X.

⁵ Söz konusu kitabe ve Side yazısı için bkz. M. Darga, "Side Dili ile Yazısı Hakkında Notlar ve Side Doğu Şehir Kapısında Bulunan Yazıt", Belleten XXXI (1967), s. 49-66.

lenistik dönemde Küçük Asya'nın güney kıyılarındaki en önemli darphanelerinden biri olan Side, Roma çağında bu özelliğini yavaş yavaş kaybettiği de, kentün Roma devri sikkeleri Pamphylia kentleri içinde en zengin çeşide sahipti. Roma İmparatorluk sikkeleri Tiberius'tan (M.S. 14-37) Aurelianus'a (M.S. 270-275) kadar basımını sürdürmüştür⁶.

Side tetradrahmilerindeki ve definemizdeki kontrmarkların anlamları:

Diğer Side tetradrahmi definelерinde olduğu gibi, Yeşilova-Çelteк Definesi'ni de ilginç kılan bazı sikkeler üzerindeki kontrmarklardır⁷. Kontrmarklar sikkeler üzerine genellikle devlet tarafından yaptırılmaktadır. Zaman içerisinde bir sikkeye yeni ve enflasyona göre daha yüksek bir değer verilebilir. Yabancı bir devlet kontrmark yoluyla, diğer bir yabancı devletin sikkesinin değerini belirler. Bizim definemizde tümü ön yüze vurulmuş 6 adet kontrmarklı sikke bulunmaktadır. Altı kontrmark'tan dört ayrı şehrin isim kısaltmasını okuyabilmekteyiz. Yalnız bunlardan katalogumuzun 21 nolu sikkesi üzerindeki kontrmark içerisindeki H harfine benzer. Harfin hangi şehri sembolize ettiği şimdilik anlaşılmamıştır. 22 nolu sikkedeki kontrmarkta yer alan iki harfin EΦ (?) olarak okuyabildiğimizi belirttikten sonra bu sikkenin yüzeyinin biraz kirli olması nedeniyle bu harfleri tam olarak teşhis edememiş olabileceğimizi de düşünmek istiyoruz. Eğer bu iki harf EΦ olarak okunursa bu isim kısaltmasının Ephesus (?) şehri olabileceğini var sayıyoruz. Çünkü bu şehir Pergamon standartında kistophor sikkesi bastırılmıştır. Ayrıca 15 nolu sikkedeki kontrmark'ın üç harfinden ortadaki Y harfi kesin, sonraki harfi ise N olarak biraz okunabilmektedir. Bu nedenle 15 nolu sikkedeki bu harflerin [Σ]YN = Synnada olabileceğini düşünüyoruz. Çünkü Phrygia'daki Synnada şehri kistophorik sikke basmıştır.

Bazen bir sikke üzerinde iki kontrmark olduğu görülebilmektedir. Side tetradrahmilerinin en geç grubunu oluşturan , KΛE - YX = Kleucharesli hiçbir sikke üzerinde kontrmark'a rastlanmamıştır. Bu durum gösteriyor ki, Side tetradrahimleri üzerine kontrmarklar M.Ö. 2. yüzyılın ilk çeyreğinde yapılmışlardır. Çoğunlukla 5 mm.'den daha büyük olmayan kontrmark içindeki yazı ve tasvirlerin hangi kente ait oldukları tanımlanabilmektedir. Ge-

⁶ Barclay V. Head, "Historia Numorum A Manual of Greek Numismatics", London 1963 (Repr. Spink and Son Ltd.), s. 703-704

⁷ Kontrmarklar hakkında geniş bilgi için bkz. G. Le Rider, "Contremarques et surfrappes dans l'Antiquité grecques", *Numismatique Antique. Problemes et methodes*, Nancy-Louvain 1975, s. 27-45.

nellikle, kentnin veya krallığın arması veya isminin baş harfleri kontrmark resmi olarak kullanılmaktadır. Eğer bu işaretler okunabiliyorsa, bu sikkenin ikinci kez hangi şehir ve krallığın parası olarak kullanıldığı saptanabilmektedir.

Bir şehrin sikkeleri üzerindeki çok çeşitli devletlere ait kontrmarklar sayesinde, sikkeyi basan ve kontrmarklayan şehirlerin birbirleri ile arasındaki ekonomi ve ticaret tarihi ile ilgili önemli bilgiler elde edilebilmektedir. Örneğin, bizim definemizdeki kontrmarklar sayesinde Apameia, Pergamon, Sardes şehirlerini belirleyebiliyoruz. İki sikkenin de Ephesus (?) ve Synnada (?) şehirleri olduğunu var sayıyoruz. 21 nolu sikke'deki H şeklindeki harfin ise, hangi şehri işaret ettiğini belirleyemiyoruz.

Kontrmarklar içinde birçok simge, yazı ve arma bulunur. Bunlardan en erken tarihli olanı Bergama Krallığı'nın krallık arması olan ve bizim definemizde örnekleri görülen "kılıfı içinde yay" yani "sadak" olandır. Bu kontrmark'ın yanında daima batı Anadolu kentlerinin isimlerinin baş harflerinin kısaltmaları olan harfler yer almaktadır. İkinci büyük grup ise, Çıpalı kontrmarklardır. Bu simge M.Ö. 306 - 63 yılları arasında Suriye, Mezopotamya, Anadolu'nun ve İran'ın bir kısmında hüküm süren Seleukoslar hanedanlığının armasıdır. M.Ö. 3. y.y. ait Seleukos sikkelerinin üzerinde çıpa'ya sıkça rastlanmaktadır. M.Ö. 2. yüzyılda Suriye bölgesinde ele geçen çok sayıdaki sikke üzerinde, kontrmark olarak çıpa görülmektedir. Bu kontrmarklı sikkelerin tamamı Anadolu ve Suriye bölgelerinde basılmış olan sikkelerdir. Side sikkeleri üzerinde en çok görülen ve üçüncü sırayı alan kontrmark'ı şua taçlı erkek başı (Helios) oluşturmaktadır. Suriye ve Mezopotamya bölgesinde sayısız yerel doğulu dinler ile kaynaşmış olan grek güneş tanrısı "Helios" simgeli kontrmarklı Side tetradrahmileri büyük olasılıkla Seleukeia Pieria'daki Gabela ve Tigris'teki Seleukeia ad Tigris kentlerinde kontrmarklanmıştır. Bu üç büyük grubun haricinde seyrek olarak batı Anadolu bölge veya kentlerinin simge ve isim kısaltmalarına rastlanır. Aslan, arı, sinek, kartal ve Likyalı Apollon'un simgesi lir seyrek rastlanan örneklerdir.

Fransız nümizmat Henri Seyrig, bu kontrmarkların yapıldığı zamanı, kesin tarihlenebilmiş definelerden hareketle bize bildirmektedir. Seyrig'e göre M.Ö. 170 yılından sonra gömülen defineler, Seleukos kontrmarklı sikkeler bulundurmakta (çıpa ve Helios), ancak daha erken gömülenlerde çıpalı ve Helioslu kontrmarklar yoktur. Helioslu kontrmarkların çıpalılardan birkaç sene sonraki tarihten olması gerekmektedir⁸.

⁸ W. Leschhorn, "Ein Schatzfund sidetischer Münzen, SIDE (P.R. Franke ve arkadaşları.), Saarbrücken, 1988, s. 23-42.

Bizim definemizdeki Bergama Krallığı'nın arması olan sadaklı kontrmarklar nümizmatik literatür'de kistophorik kontrmarklar olarak tanınmaktadır. Kistophorik kontrmarklar konusuna değinmeden önce bugüne kadar Side tetradrahimleri bulunan yerlerin ve Side tetradrahimleri üzerindeki kontrmarkların dağılımını gösterir iki listeyi aşağıya sunmaktayız.

Side tetradrahimlerinin bulunduğu definelere:

Batu Anadolu (Asia Minor) - Buluntu yeri tam bilinmeyen 4 definede var.

Pergamon - Mysia.

Sardes - Lydia.

Mektepini - Phrygia.

Ayazin - Phrygia.

Konya - Lykaonia.

Attaleia (Antalya Müzesi'nde 85 ve 15 adet iki adet define) - Pamphylia

Side - Pamphylia.

Isinda (Korkuteli - Karakuyu Definesi. Antalya Müzesi'nde ve 269 adet) - Pisidia .

Yeşilova - Çeltek Definesi - batı Pisidia, güney doğu Phrygia ve Kibyrtis sınırı.

Antiocheia - Seleukeia ad Pieria.

Diyarbakır - Doğu Anadolu.

Kosseir - Syria.

Aleppo - Syria.

Latakia - Syria.

Laodikeia - Syria.

Ma'arret en Numan - Syria.

Khan Sheikhun - Syria.

Syria'da bulunduğu yer bilinmeyen iki ayrı definede.

Tel Kotchek - Mesopotamia.

Babylon - Babylonia.

Susa - Iran.

Kontrmarklı Side tetradrahmilerinin bulunduğu bölgeler ve kentler:

Adramytteion-Mysia; Sala-Lydia; Antiphellos-Lykia;

Kyzikus-Mysia; Sardes-Lydia; Phaselis -Lykia;

Parium-Mysia; Stratonikeia -Lydia; Telmessos-Lykia;

Pergamon-Mysia; Apameia-Phrygia; Yeşilova Çelték Definesi-Pisidia;

Ephesus-Ionia; Laodikeia-Phrygia; Antiocheia - Seleukeia ad Pieria;

Priene-Ionia; Cibyra-Phrygia; Gabala - Seleukeia ad Pieria;

Miletus-Ionia; Synnada-Phrygia; Seleukeia ad Tigris - Babylonia.

Kistophorik kontrmarklı Side tetradrahimleri⁹: Kistophorlar, M.Ö. 2. yüzyılın 1. yarısında Bergama Kralı Attaloslar tarafından krallıkları için bastırılmıştır. Burada konu, Side tetradrahmilerinden daha hafif 12.60 gr. ağırlığındaki ve Attika Ağırlık Sistemine dahil olmayan tetradrahimlerdir. Pergamon kralı Eumenes II (M.Ö. 197-167), kistophorik basımı yürürlüğe sokmasıyla, krallığında kapalı bir sikke sistemi yaratmış oldu. Kistophor'un resmi değeri Attika tetradrahmisine eşdeğerde olup, ancak ağırlığı yaklaşık % 25 daha azdı. Bu kesinti ile kraliyet kasasına büyük bir kazanç sağlıyordu. O zamanlar batı Anadolu'nun büyük bir kısmını kapsayan Pergamon Krallığı'ndaki sikke reformu, basım atölyelerinde bu yeni sikkenin büyük miktarlarda basılmasına yeterli olmadı. Bu nedenle kısa bir süre için yabancı sikkelere izin verilmiştir. Bunlar resmi bir şekilde kontrmarklanmışlardır. Kistophorik kontrmarklar resmi makamlarca yabancı sikkeler üzerine uygulanmıştır¹⁰. Çünkü baskı işlemi teorik olarak aynıdır. Kontrmark'ın motifi genellikle ön yüz resmine uygulanmaktadır. Yuvarlak kontrmark çukuru içine ilgili şehrin baş harfleri ile kılıfı içerisinde yay (sadak) resmi basılmaktaydı. Definemizde 6 adet kistophorik kontrmark ve 6 şehir ismi bulunmaktadır. Kataloğumuzun 12 nolu sikkesi üzerindeki kontrmark içinde Yunanca ΑΠΙΑ yazısından = Apameia - Phrygia, 15 nolu sikkesinde [Σ]YN = Synnada - Phrygia (?) 17 nolu sikkenin ΠΕΡ = Pergamon - Mysia, 33 nolu sikkenin CAP = Sardes - Lydia, 21 nolu sikkenin Η(?) = ? ve 22 nolu sikkenin de ΕΦ (?) = Ephesus -

⁹ Kistophorik kontrmarklı sikkeler hakkında genel bilgi için Bkz. Robert Bauslaugh, "Cistophoric countermarks and the monetary system of Eumenes II" NC 150 (1990), s. 39-65 [Pl. 4-6].

¹⁰ W. Leschhorn, aynı eser, s. 39

Ionia (?) olarak kontrmarklandığını öğreniyoruz. Bu şehirlerin tümü, kendi kistophor sikkelerini basmış olan Pergamon kentleridir. Apameia, Pergamon ve Sardes gibi 3 şehri çok iyi bir şekilde teşhis edebiliyoruz. Ancak, 15 ve 22 nolu kontrmarkların bazı harfleri iyi anlaşılıyor olsa da bunların şimdilik Synnada ve Ephesus olarak tanımlanmasını öneriyoruz. Fakat 21 nolu sikke üzerindeki kontrmark içindeki çarpık H harfine benzer olanın ise, hangi şehir olduğuna şimdilik karar verememekle beraber bunun ΣΑΛΗ şeklinde bilinen Sale-Lydia şehrine ait kontrmark'a olabileceğini düşünüyoruz¹¹.

Side Nümizmatikliği'nin ve Antik Kistophor basımlarının tarihlendirilmesine ilişkin önemli bazı sorunlar, bizimkine benzer kistophorik kontrmarklı definelerin daha çok bulunmasıyla ve yayınlanmasıyla çözülebilecektir. Yani Kistophorların basımı ile ilgili olarak, uzun bir zaman başlangıç tarihi olarak M.Ö. 188 yılı düşünülmüş ise de, kistophorların basımı için M.Ö. 166 başlangıç tarihi kabul görmektedir¹². Geç olan bu tarih sıkça tartışılmaktadır. Ancak böyle olduğu kanıtlanmış değildir. Para politikasındaki bu kesin reorganizasyon ancak savaş zamanlarında uygulanmaktadır. Bizim Side sikkelerinin üzerindeki kontrmarklar kesin olarak tarihlenebilirse, o zaman kistophorların basımlarının başlangıç tarihleri de sınırlanmış olacaktır. Daha ağır olan Side tetradrahmleri üzerine yapılan kontrmark işlemi, reformdan sonraki ilk aylar veya yılları akla getirmektedir. Yoksa reform amacına ulaşmamış olmaktadır¹³. Definemiz, Alman meslektaşımız Leschhorn'un Side gümüş sikkeleri üzerine yapmış olduğu tasnife göre, Side'nin M.Ö. 205 ile 190 yılları arasındaki basımlarını kapsamaktadır. Definemizde 188 yılından sonra basılmaya başlanmış olan hiçbir Kleuchares tipli sikke bulunmamaktadır. 188 yılı sonrasına tarihlenen en erken tarihli I. grup Kleuchares'in hiçbir sikkesinde bugüne kadar kistophorik kontrmark'a rastlanmamıştır. Bu durum, kistophor kontrmarkların definelerdeki diğer tüm kontrmarklardan daha erken olduğunu göstermektedir. Yani kistophor kontrmarklar daha Kleuchares sikkeleri basılmamış iken veya en azından tedavülde değilken yapılmışlardır. Bu saptama şu inceleme ile desteklenmektedir. Bazı, birden fazla kontrmarklı sikkelerde, kistophorik kontrmarkın üzerine çıpalı kontrmark ve Antiphellos kentinin 166 tarihli damgası vurulmuştur. Çıpalı kontrmark'ın

¹¹ Bkz.SALH için R. Bauslaugh, "Cistophoric Countermarks" NC 1990, s. 45, (Pl. 6.1).

¹² F.S. Kleiner-S. Noe, "The Early Cistophoric Coinage", *The American Numismatic Society*, New York 1977, s. 18

¹³ W. Leschhorn, aynı eser, s. 40

Seleukos Kralı Antiochos IV'ün M.Ö. 173 - 171 arasında yapmış olduğu bir dizi para reformu ile birlikte Side sikkelerini de çıpalı kontrmark ile damgalanmış olduğu bilinmektedir. Bu durum kistophorik kontrmark üzerine çıpalı kontrmark'ın vurulmuş olması nedeniyle, kistophorik kontrmarkların çıpalı kontrmarklardan birkaç yıl önce vurulmuş olabileceği tezini kuvvetlendirmektedir. Bu nedenle kistophor sikkeleri M.Ö. 166 yılında değil de, M.Ö. 173 yılından önce basılmaya başlanmış olmalıdır¹⁴. Otto Morkholm'un tahminine göre; bunlar 179 ile 172 arasında ilk kez basılmış olmalıdır. Henri Seyrig ise kistophorik kontrmarkların ilk kez 188 yılında ve çıpalı kontrmarkların ise, 171 yılında basılmış olabileceğini söylemektedir. Morkholm¹⁵ ise, Seyrig'ten en az 10 yıl geç tarih vermektedir.

Yukarıda Side tetradrahmilerinin ne kadar geniş alanlarda tedavülde olduğunu gösterir bir liste vermiştik. Bu sikkeler, zaman zaman Suriye ve güney Anadolu'da dolaşmışlardır. Bu yalnız başına Side'nin ticari ilişkilerine bağlanabilir mi? Elbette. Çünkü, Side tüm Ege'de Suriye'den Mısır'a ticari ilişkileri olan önemli bir liman kentiydi. Köle ticareti dışında tüm gıda maddeleri ve lüks tüketim malzemelerinin de Side Limanı'nda paketlenildiğini bilmekteyiz. Bu mallar için, yurtdışında genellikle Side tetradrahmisi ile ödeme yapılırdı. Malların büyük bir kısmı Pamphylia'da kalmayıp, satılmaya devam ederdi. Bunlar için ödenen paralar da Side'ye akardı. Yabancı paraların eritilip yeniden Side sikkeleri olarak basılmasını şehrin yasa ile gerçekleştirdiğini söyleyenlerin düşüncesine biz de katılıyoruz. Aksi takdirde, bu büyük gümüş miktarı başka türlü açıklanamaz. Henri Seyrig'in de tahmin ettiği gibi, biz de, Side'de bir para endüstrisinin varlığını ve sikke ihracaatı ile kâr amaçlandığını tahmin etmekteyiz.

Definemizdeki sikkelerin gruplandırılması ve tarihlendirilmesi için, değerli Alman meslektaşımız Dr. Wolfgang Leschhorn'un yapmış olduğu liste referans alınmıştır¹⁶. Sayın Leschhorn bu listeyi tüm dünya nümizmatik kabinelerindeki 3.000 Side sikkesini inceledikten sonra oluşturmuştur. Şu anda Side'nin gümüş sikkeleri üzerine hazırlanmış olduğu bir kitabının baskıda olduğundan da burada söz etmek isterim. Ayrıca, yeri gelmiş iken benim baş-

¹⁴ W. Leschhorn, aynı eser, s. 40

¹⁵ O. Morkholm, "Some Reflections on the Production and Use of Coinage in Ancient Greece, *Historia* 31, (1982), s. 290-305.

¹⁶ Hellenistik Side gümüş sikkelerinin tasnif ve tarihlendirilmesi için bkz. W. Leschhorn, "Die hellenistische Silberprägung von Side", Saarbrücken 1997(?).

kanlığında 1997 yılında “Antalya Müzesi’ndeki Pamphylia Sikke Defineleri” üzerinde bir çalışmayı yapmış olduğumuzu ve buna ilişkin İngilizce ve Türkçe iki kitabımızın 1998 yılı ortalarında yayınlanmış olacağını duyurmak isterim. Bu kitabımız içerisinde, Antalya Müzesi’nde bulunan 4 adet Side definesi de yer almaktadır. Bu definelerden biri 38 adet olup, Side’nin M.Ö. 4. yüzyıl süresinde en çok kullanılan gümüş staterleridir. Ön yüzde Athena ayakta sola ve arka yüzde Apollon Sidetes ayakta sola, değişen atribüleri ve şehrin sembolü nar betimlemesi olan bu define içerisinde şimdiye kadar bilinmeyen yeni tipler bulunmaktadır. Diğer 3 Side definesi bizim bu define-nin geç tarihli benzerleridir. Antalya Müzesi’ndeki bu üç define, M.Ö. 155 - 36 yılları arasında basılan 2. grup Kleucharesli sikkelerden oluşmaktadır. Aynı zamanda onlar üzerinde kontrmarklar da yoktur. Side tetradrahmi defineleri üzerine gerçekleştirmiş olduğumuz bu yayınlarımızda daima Sn. Leschhorn’un listesi ve onun daha önceki çalışmaları tarafımızdan referans alınmıştır. Alman meslektaşımızın bize göndermiş olduğu Side’nin hellenistik gümüş basımları üzerine tarihlendirme ve yeni gruplandırma listesi için kendisine sonsuz teşekkür ederim.

Hellenistik Side tetradrahimleri kronoloji ve gruplandırma listesi * :

M.Ö. 205 - 200	M.Ö. 200 - 190	M.Ö. 188 - 175
1. AΦ	13. ∅	30. KA-E
2. AΘ	14. Σ-T	31. KA-EY
3. ∩ ^P (yıldırım demeti)	15. Σ[32. KA-YX (I)
4. Δ (yıldırım demeti)	16. Σ[-H	
5. Δ	17. ΣΓ-H	M.Ö.155 -36
6. ΔI	18. ΣE-H	33. KA-YX (II)
7. ΔIO	19. CT	
8. ΔIOΔ	20. ΔE	
9. A (yıldırım demeti)	21. ΔE	
10. AP (çelenk)	22. ΔEI	
11. AP (miğfer)	23. ΔEI - N	
12. AP	24. ΔEI-NO	
	25. ΔH	
	26. ΔH-M	
	27. A	
	28. A - K	
	29. XPY	

* Hellenistik Side gümüş sikkelerinin tasnif ve tarihlendirilmesi için bk. W. Leschhorn, Die hellenistische Silberprägung von Side (1997).

Metroloji : Yeşilova - Çeltek Definesi'ndeki sikkeler içerisinde tespit edilen en düşük ağırlık 16.22 gr. (katalog No. 33), en yüksek ağırlık ise 17.02 gr.'dır (katalog No. 24). Definedeki tüm sikkelerin ortalama ağırlıkları ise, 16.71 gr.'dır. 16.50 gr. olan ağırlığın altında sadece üç adet sikke vardır (bkz. kat. No. 15, 17 ve 33). Definedeki hiçbir sikke 16.00 gr. sınırının altına düşmez. Bu durum definedeki sikkelerin fazla dolaşımda bulunmadığını dolayısıyla aşınmamış olduklarını ve erken bir tarihte toprak altına girmiş olduklarını göstermektedir. Bu definede geç tiplerden olan Kleucharesli sikkelerden hiç bulunmadığı için ağırlık ortalaması zaten 16.00 gramın üstünde olmalı idi. Alman meslektaşım Leschhorn Kleucharesin en geç grubunu barındıran definelerin ortalama ağırlıklarının 16.00 gramın altına düşmüş olduklarını söylemesine¹⁷ rağmen, bizim üzerinde çalışmış olduğumuz Antalya Müzesi'ndeki 269 adetlik Karakuyu Definesi'nin toplam ağırlıkları 16.00 gramın üzerindedir. Antalya Müzesi'ndeki üç defineden en erken tarihli Kleucharesli grup Karakuyu Definesi olmaktadır.

Side definelerinin ağırlıklarının söylenildiğinin aksine değişebileceği üzerine bir durum saptaması yaptıktan sonra, definemizi Saarbrücken, Frankfurt ve München Defineleri ile karşılaştırdığımızda, Yeşilova - Çeltek Definesi 16.71 gr. ortalama ağırlığı ile halihazırda dünyadaki en yüksek ağırlıklı define olmaktadır. Dr. Leschhorn M.Ö. 190/188 yıllarından önce basılmış olan Side tetradrahmilerinin şayet iyi korunmuş ise, ortalama ağırlıklarının 16.50 gr. civarında olabileceğini, kötü durumdaki parçalardaki ağırlığın ise, 2 gr. daha düşük olabileceğini söylemektedir. Saarbrücken Definesi'nin ortalama ağırlığı 15.75 gr. , Frankfurt Definesi'nin 15. 64 gr. ve München Definesi'nin ise 16.29 gr. dır.

Kalıp ilişkileri : Defineyi oluşturan 33 adet sikke çok farklı kalıp ve magistrat isimlerinden oluşmuştur. Aşağıdaki katalogta da görüleceği üzere, 12 farklı magistrat grubu vardır. Bu 12 farklı gruptan biri hariç hiçbiri aynı kalıptan üretilmemiştir. Bunun böyle olması çok normaldir. Çünkü 12 ayrı grup olduğundan, her grup farklı yılda basılmıştır. 12 ayrı yılda basıldığı için her bir grup ile diğer grubun kalıplarının farklı olması da doğaldır. Ama aynı gruptaki sikkelerden bir grup hariç (12. grup XPY) çok farklı olması dikkat çekicidir. XPY = Chry... magistrat isimli (12. grup) dört adet sikkeden

¹⁷ W. Leschhorn, "Ein Schatzfund sidetischer Münzen-Side Sikke Defineleri", SIDE (P.R. Franke ve diğer yazarlar), Saarbrücken 1988, s. 31

iki sikkenin ön ve arka yüz kalıpları aynıdır. Resim levhasının 30 ve 32 numarasında görmüş olduğunuz aynı kalıptan üretilmiş bu iki sikkeden 30 nolu sikkenin bu kalıbın ilk darplarından üretilmiş olduğunu düşünmekteyiz. şimdiye kadar bulunmuş olan Side tetradrahmi defineleri içerisinde, Yeşilova - Çeltek Definesi'nin en erken tarihli ve en yüksek ağırlık ortalamasına sahip olduğunu saptadık. 33 adetlik bu küçük definemizdeki diğer bir zenginlik ise, ilk defa burada ortaya çıkan yeni bir magistrat ismidir. Üçüncü gruba dahil ettiğimiz bu isim kısaltması ΣΗ olarak çok iyi bir şekilde okunmaktadır. Yukarıda sunmuş olduğumuz Alman meslektaşımızın düzenlemiş olduğu Side Tetradrahimleri Yetkili Memur İsim Listesinde ΣΗ kısaltmasının aynı bulunmamaktadır. Ancak ΣΗ harfleri arasında Γ ve Σ harflerinden biri olup, yukarıdaki listede 14 ve 18 sıra numarasındaki harflerden oluşan isim kısaltmaları vardır.

Hellenistik Side sikke defineleri ve definemizin tarihlendirilmesi: Side tetradrahimleri Anadolu'nun batısından başlayarak güney-doğu Türkiye Akdenizi ile doğu Akdeniz'e kıyısı olan memleketlerde çıkmış olan defineler içerisinde sıklıkla bulunmuştur. Pamphylia bölgesi ve bölgenin komşusu olan antik bölgelerde ise tek tek çok sayıda bulunduğunu müze koleksiyonlarından bilmekteyiz. Ama sadece gümüş Side defineleri olarak bugüne kadar çok az sayıda ele geçmiş olduğu bilinmektedir. Antik Akdeniz dünyasının en geçerli parası olan Side tetradrahimleri define olarak az sayıda ele geçtiği ve yeterince yayınlanmadığı için henüz tam olarak sınıflandırılması ve tarihlendirmesi iyi bir şekilde yapılamamaktadır.

İşte bu nedenle Burdur Müzesi'ne 1995 yılında girmiş olan bu defineyi yayınlayarak hellenistik çağ Side gümüş sikkelerinin tarihlendirilmesinde yeni bir sayfa daha açmak istiyoruz.

Türkiye'de 1980 yılından sonra hayli çok sayıda Side tetradrahmi definesi bulunmuştur. Ama bunların birçoğu yurtdışında özellikle de Almanya'da ortaya çıkmışlardır. Bugün Antalya Müzesi'nde üç ayrı define bulunmaktadır. Bu üç define aynı monogramlı yani, ΚΛΕ - ΥΧ (= Kleuch...) magistrat isimlidir. Kleucharesli geç gruptan olan bu defineler üzerinde 1997 yılında çalışmalar yaptık ve 1998 yılında "Türkiye'den Sikke Defineleri" isimli bir kitapta bunları yayımlayacağımızı duyurmuştuk¹⁸. Sanırım bizimle aynı tarih-

¹⁸ ΚΛΕ - ΥΧ monogramlı Side tetradrahimleri hakkında daha geniş bilgi edinmek isteyenler, hemen hemen bu yayınlı aynı tarihte yayınlanacak olan kitabımızdan

lerde, Saarbrücken'den Alman meslektaşım Dr. W. Leschhorn da uzun zamandır üzerinde çalıştığını bildiğim Side gümüş sikkeleri hakkındaki kapsamlı araştırmalarına ilişkin kitabını yakında yayınlacaktır. Gerek bizim Antalya Müzesi'ndeki çalışmalarımız ve gerekse Sn. Leschhorn'un yayını bu konudaki bazı problemlere ışık tutacaktır.

1986 yılında Saarland Üniversitesi Eskiçağ Tarihi Enstitüsü Almanya'da satışa çıkmış olan 342 adet Side tetradrahmisini bir özel bankanın yardımı ile satın almıştır. 1987 yılı ocak ayında ise aynı definenin parçası olduğu tahmin edilen 218 sikke daha bulunmuş olup, define 560 adet olarak tamamlanmış ve 1988 yılında SIDE isimli bir kitapta yayınlanmıştır. Yine 1986 yılında Frankfurt Üniversitesi Tarihi Bilimler Enstitüsü 127 gümüş sikkeden oluşan bir defineyi müzayededen satın almıştır. Helmut Schubert tarafından yayınlanacağı duyurulan bu define tıpkı Saarbrücken Definesi'ndeki erken gruptaki tipler ile bizim Burdur Müzesi'ndeki Yeşilova - Çelték Define'sindeki tiplerle aynı gözükmetedir. Yine Almanya'da üçüncü bir Side definesi ise, Münih'te özel bir koleksiyonda bulunmaktadır. Münih Devlet Sikke Müzesi yetkilileri yardımıyla bu define üzerinde sayın Leschhorn çalışmalar yapmış olup, sonuçlarını yeni kitabında yayımlayacağını umuyoruz. Bizim define-mizdeki kontrmarklarla benzeşen özel koleksiyondaki bu definede 198 adet Side gümüş sikkesi bulunmaktadır. 1967 yılında Münih'te bir sikke satış galerisinde satılmış olan ve fotoğrafları Prof.Dr. P.R.Franke'de bulunan 25 adetlik Side definesinde de hiç geç tarihli sikke bulunmamaktadır¹⁹.

Antalya Müzesi'ndeki üç Kleuchares definesinden en eskisi müzeye 1963 yılında girmiş olup, halihazırda teşhirde topluca sergilenmekte olan 85 adet Side tetradrahmisidir²⁰. 1992 yılında müzeye gelmiş 269 adetlik en büyük grup²¹ olan "Karakuyu Side Definesi" ile 1994 yılında satın alınan 15 adetlik küçük grup, depoda bulunmaktadır. Bunlar içinden en geç tarihli teşhirdeki, en erken tarihli ise Karakuyu Definesi'dir²².

1980'i takip eden yıllarda bir hayli Side definesi bulunmuştur. En son bulunmuş olan "Yeşilova - Çelték Side Definesi" ise, en erken tarihli Side tet-

yararlanabilirler. Bkz. M. Arslan - C. Lightfoot - C. Tibet, "GREEK COIN HOARDS IN TURKEY the Antalya Archaeological Museum and in the Cafer S. Okray Collection", Ankara 1999.

¹⁹ W. Leschhorn, aynı eser, s. 24

²⁰ Bkz. M. Arslan-C. Lightfoot, "Antik Sikke Defineleri" Ankara, 1999. s. 46-47, no. 245-329.

²¹ M. Arslan-C. Lightfoot, "Antik Sikke Defineleri" Ankara, 1999. s. 47, no. 330-344.

²² M. Arslan-C. Lightfoot, "Antik Sikke Defineleri" Ankara, 1999. s. 47-48, no. 345-613.

radrahmilerindedir. Ön yüzdeki Athena ve arka yüzdeki Nike'nin ikonografik açıdan bu grubun erken örnekleri oldukları belirlenmektedir. Bu duruma göre M.Ö. 205 yılından sonra darp edilmeye başlanmış olan Side tetradrahimleri M.Ö. 36 yılına kadar basımlarını sürdürmüşlerdir. Bizim defineniz 205 ile 190 tarihleri arasında darp edilmiş olmalarına karşın, sikkelelerin birçoğunun üzerlerine sonradan vurulmuş yabancı devletlerin kontrmark işaretlerinden dolayı daha bir süre tadavülde kalmışlardır. Bu kontrmarklar bize göre Apameia Barışı'ndan sonraki ilk yıllarda vurulmuşlardır. Kontrmarkların vurulmasıyla ikinci kez dolaşıma giren bu definedeki sikkelerin kondüsyonları son derece iyi durumdadır. Bu nedenle definenin, M.Ö. 175 - 165 yılları arasındaki bir tarihte toprağa gömülmüş olduğunu söyleyebiliriz. Bu tarihlerde definenin toprağa gömüldüğü yer olan Pisidia - Phrygia sınırında ve definenin basıldığı Pamphylia - Side civarında çok fazla savaşlar ve karışıklıklar vardı.

Faydalı Kaynakçalar ve Kısaltmaları :

Arslan 1999a	M. Arslan-C. Lightfoot, Antik Sikke Defineleri. Ankara, 1999.
Arslan 1999b	M. Arslan and C. Lightfoot, Greek Coin Hoards in Turkey. Ankara, 1999.
Atlan 1967	S. Atlan, Side'nin Milattan önce V. ve IV. Yüzyıl Sikkeleri Üzerinde Araştırmalar -Untersuchungen über die Sidetischen Münzen des V. und IV. Jahrhunder v. Chr., TTK, Ankara. 1967. s.1-181.
Atlan 1975	S. Atlan, Side'de Basılan Amyntas Sikkeleri - Die Münzprägung des Amyntas in Side. Belleten 39, Ankara. 1975. s. 575-611.
Bauslaugh 1990	R. Bauslaugh, Cistophoric countermarks and the monetary system of Eumenes II, NC 150 (1990). s. 39-65.
Boehringner 1972	C. Boehringner, Zur Chronologie mittelhellenistisch Münzserien 220-160 v. Chr., Berlin. 1972.
Bosch 1957	Cle. E. Bosch, Pamphylia Tarihine Dair Tetkikler - Studien Zur Geschichte Pamphylis. TTK.V. Seri No. 17 Ankara. 1957. s. 1-48.

- BMC 19 G. F. Hill, A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. Catalogue of the Greek Coins of Lycia, Pamphylia, and Pisidia. London. 1897.
- Kleiner - Noe 1977 F. S. Kleiner - S. P. Noe, The Early Cistophoric Coinage. New York. 1977.
- Leschhorn Side 1989 P.R. Franke - W. Leschhorn - B. MüllerSJ. Nollé, SIDE. Münzprägung, Inschriften und Geschichte einer antiken Stadt in der Türkei. in : W. Leschhorn, *Ein Schatzfund sidetischer Münzen*. Saarbrücken. 1989. s. 23-42.
- Le Rider 1975 G. Le Rider, Contremarques et surfrappes dans l'Antiquité grecque in NAPM Nancy - Louvain. 1975. s. 27 - 56.
- Morkholm 1979 O. Morkholm, Some reflections on the early cistophoric coinage. ANSMN 24 (1979), s. 47-61.
- Morkholm 1982c O. Morkholm, Some reflexions on the production and use of coinage in ancient Greece. *Historia* 31 (1982). s. 290-305.
- Mowat 1906 R. Mowat, Trois contremarques inédites sur des tétradrachmes de Sidé in *Corolla numismatica. Numismatic essays in honour of Barclay V. Head*. New York-London. 1906, s. 189-207.
- Seyrig 1958b H. Seyrig, Monnaies contremarquées en Syrie. *Syria* 35 (1958), s. 187 - 197. *Antiquités syriennes* 6.
- Seyrig 1963 H. Seyrig, Monnaies hellénistiques. *RN* 5 (1963). s. 7-64.
- SNG France 3 E. Levante, *Sylloge Nummorum Graecorum, France 3: Pamphylie, Pisidie, Lycaonie, Galatie*. Paris 1994.
- SNG PFPs J. Nollé, *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland: Pfalzer Privatsammlungen. 4. Band. Pamphylien*. München 1992
- SNG v. Aulock H. von Aulock, *Sylloge Nummorum Graecorum. Deutschland. Sammlung Von Aulock. Pamphylien*. Berlin 1965.

BURDUR MÜZESİNDEKİ SİDE TETRADRAHMİ DEFİNESİ

KATALOG

Ö.Y.: Definemizdeki sikkelerin hepsinin ön yüzünde, sağa doğru bakan ve başında miğfer olan bir kadın başı yer almaktadır. Bu, Side’de meşhur tapınağı olan savaşçı tanrıça Athena’dır. M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren şehrin koruyucu tanrıçası olarak Side sikkeleri üzerinde resmedilmiştir.

A.Y.: Arka yüzlerde ise, üzerinde Grek giyimleri olan chiton ve himation (manto) giymiş kanatlı zafer tanrıçası Nike bulunmaktadır. Nike sola doğru adım atar vaziyette, yukarı kaldırdığı sağ elinde zafer çelengini ve sol eliyle de mantosunun eteğini tutmaktadır. Side adı yerine Nike’nin önündeki sol boşluktaki yerde “Side’nin simgesi” olan - Nar - yer almaktadır.

M.Ö. 205 - 200

Grup I - Magistrat : ΔΙΟ

1- **Ö.Y.:** Athena büstü sağa.

A.Y.: ΔΙΟ ., Nike sola yürüyor, sağ elinde çelenk ve sol eliyle mantosunun eteğini tutuyor, sol boşlukta Side’nin simgesi nar.

Env. No. 21943 ; Ağırlık : 16.55 gr. ; Çap : 30 mm. ; Yön : 12h.

Referans : SNG von Aulock, No. 4790 ; SNG France 3, No. 689

(Leschhorn liste No. 7)

2- 1 nolu sikke ile benzer.

Env. No. 21966 ; Ağırlık : 16.51 gr. ; Çap : 28 mm. ; Yön : 12h.

Referans : SNG von Aulock, 4790 ; SNG France 3, No. 689

Grup II - Magistrat : ΔΙΟΔ

3- **Ö.Y.:** Athena büstü sağa.

A.Y.: ΔΙΟΔ ., Nike sola yürüyor, çelenk ve mantosunun eteğini tutuyor, sl., nar.

Env. No. 21938 ; Ağırlık : 16.50 gr. ; Çap : 32 mm. ; Yön : 12h.

Referans : SNG von Aulock, No. 4788-4789 ; SNG France 3, No. 690-693
(Leschhorn liste No. 8)

- 4- Env. No. 21939 ; Ağırlık : 16.58 gr. ; Çap : 30.5 mm. ; Yön : 12h.
5- Env. No. 21941 ; Ağırlık : 16.80 gr. ; Çap : 30 mm. ; Yön : 12h
6- Env. No. 21957 ; Ağırlık : 16.64 gr. ; Çap : 30.5 mm. ; Yön : 12h.

M.Ö. 200 - 190

Grup III - Magistrat : ΣΗ

- 7- Ö.Y. : Athena büstü sağa.

A.Y. : ΣΗ ., Nike sola yürüyor, çelenk ve mantosunun eteğini tutuyor, solda nar.

Env. No. 21942 ; Ağırlık : 16.77 gr. ; Çap : 30 mm. ; Yön : 12h.

Referans : Side 1989. Tafel I, No. 19 ve SNG France 3, No.708-712 benzer.

Not. ΣΗ magistrat kısaltması ilk defa bu sikkede görülmektedir.

Grup IV - Magistrat : Σ[

- 8- Ö.Y. : Korint miğferli Athena büstü sağa.

A.Y. : Σ[., Nike sola yürüyor, çelenk ve elbisesinin eteğini tutuyor, solda nar.

Env. No. 21944 ; Ağırlık : 16.76 gr. ; Çap : 29.8 mm. ; Yön : 12h.

Referans : SNG von Aulock, No. 4794 ; SNG Pfp's, No. 518 ; SNG France 3,

No. 715 - 716 ve (Leschhorn liste No. 15)

Grup V - Magistrat : ΣΓ - H

- 9- Ö.Y. : Athena büstü sağa .

A.Y. : ΣΓ - H ., Nike sola yürüyor ve solda nar.

Env. No. 21950 ; Ağırlık : 16.77 gr. ; Çap : 29 mm. ; Yön : 12h.

Referans : SNG von Aulock, No. 4793 ; SNG France 3, No. 713

(Leschhorn liste No. 17)

Grup VI - Magistrat : ΔE**10-** Ö.Y. : Athena büstü sağa.

A.Y. : ΔE ., Nike sola yürüyor, çelenk ve elbisesinin eteğini tutuyor, solda nar.

Env. No. 21952 ; Ağırlık : 16.80 gr. ; Çap : 31 mm. ; Yön : 12h.

Referans : SNG von Aulock, No. 4785 ve SNG France 3, No. 670-673 benzer.

(Leschhorn liste No. 21)

Grup VII - Magistrat : ΔEI**11-** Ö.Y. : Athena büstü sağa.

A.Y. : ΔEI ., Nike sola yürüyor ve solda nar.

Env. No. 21937 ; Ağırlık : 16.76 gr. ; Çap : 31 mm. ; Yön : 12h.

Referans : SNG von Aulock, No. 4786; Leschhorn, Side 1989.

Tafel I, No. 10 ; SNG France 3, No. 674 - 676 ;

(Leschhorn Listesi Sıra No. 22)

12- Ö.Y. : Bir önceki gibi; önyüzde Athena'nın miğferi üzerinde kontrmark: kılıfı içerisinde yay ve ΑΠΑ (= Apameia) yazısı vardır.

A.Y. : ΔEI ., Nike sola yürüyor ve solda nar.

Env. No. 21946 ; Ağırlık : 16.80 gr. ; Çap : 29 mm. ; Yön : 12h.

Referans : 11 nolu gibi. Kontrmark için bkz. SNG France 3, No. 683'ün ön yüzü.

13- 11 nolu sikke gibi.

Env. No. 21954 ; Ağırlık : 16.68 gr. ; Çap : 30 mm. ; Yön : 12h.

14- 11 nolu sikke gibi.

Env. No. 21958 ; Ağırlık : 16.89 gr. ; Çap : 30 mm. ; Yön : 12h.

Grup VIII - Magistrat : ΔEI - NO**15-** Ö.Y. : Kontrmark: [Σ]YN (= Synnada) ve kılıfı içerisinde yay (sadak).

A.Y. : ΔEI - NO ., Nike sola yürüyor ve sol boşlukta nar.

Env. No. 21935 ; Ağırlık : 16.48 gr. ; Çap : 31 mm. ; Yön : 12h.

Referans : SNG von Aulock, No. 4787 ; Leschhorn, Side 1989. Tafel I, No. 11-12

SNG France 3, 677-681. (Leschhorn liste No. 24)

- 16- 15 nolu sikke gibi, fakat kontrmark yok.
Env. No. 21953 ; Ağırlık : 16.79 gr. ; Çap : 31 mm. ; Yön : 12h.
- 17- Ö.Y. : Kontrmark: ΠΕΡ (= Pergamon) ve kılıfı içerisinde yay.
A.Y. : ΔΕΙ - ΝΟ ., Nike sola yürüyor ve sol boşlukta nar.
Env. No. 21962 ; Ağırlık : 16.37 gr. ; Çap : 29.5 mm. ; Yön : 12h.
Referans : SNG von Aulock, No. 4787 ; SGN France 3, No. 677-681.
(Bkz., kontrmark için, SNG von Aulock No. 4789)
- 18- 16 nolu sikke gibi, kontrmark yok.
Env. No. 21964 ; Ağırlık : 16.64 gr. ; Çap : 29 mm. ; Yön : 12h.
Referans : SNG von Aulock, No. 4787 ; SNG France 3, No. 677 - 681.
- Grup IX - Magistrat : ΔΗ**
- 19- Ö.Y. : Athena büstü sağa.
A.Y. : ΔΗ ., Nike sola yürüyor, çelenk ve mantosunun eteğini tutuyor, solda nar.
Env. No. 21940 ; Ağırlık : 16.63 gr. ; Çap : 30 mm. ; Yön : 12h.
Referans : Leschhorn, Side 1989. Tafel I, No. 16 ; SNG France 3, No. 682 - 683. (Leschhorn liste No. 25)
- 20- Env. No. 21948 ; Ağırlık : 16.88 gr. ; Çap : 28.8 mm. ; Yön : 11h.
- 21- Önyüzde kontrmark: Η (?) ve kılıfı içerisinde yay.
Env. No. 21955 ; Ağırlık : 16.60 gr. ; Çap : 30 mm. ; Yön : 12h.
- 22- Önyüzde kontrmark: ΕΦ ? (= Ephesus ?) ve kılıfı içerisinde yay (sadak).
Env. No. 21956 ; Ağırlık : 16.89 gr. ; Çap : 30.2 mm. ; Yön : 12h.
- 23- Env. No. 21960 ; Ağırlık : 16.98 gr. ; Çap : 29.7 mm. ; Yön : 12h.

Grup X - Magistrat : ΔH - M

- 24- Ö.Y. : Athena büstü sağa.
A.Y. : ΔH - M ., Nike sola yürüyor ve sol boşlukta nar.
Env. No. 21947 ; Ağırlık : 17.02 gr. ; Çap : 27.5 mm. ; Yön : 12h.
Referans : SNG France 3, No. 684 ; (Leschhorn liste No. 26)
- 25- Env. No. 21949 ; Ağırlık : 16.89 gr. ; Çap : 29 mm. ; Yön : 12h.
- 26- Env. No. 21951 ; Ağırlık : 16.82 gr. ; Çap : 32 mm. ; Yön : 12h.
- 27- Env. No. 21963 ; Ağırlık : 16.84 gr. ; Çap : 29 mm. ; Yön : 12h.
- 28- Env. No. 21967 ; Ağırlık : 16.51 gr. ; Çap : 28 mm. ; Yön : 12h.

Grup XI - Magistrat : A - K

- 29- Ö.Y. : Athena büstü sağa.
A.Y. : A - K ., Nike sola yürüyor ve sol boşlukta nar.
Env. No. 21965 ; Ağırlık : 16.73 gr. ; Çap : 29 mm. ; Yön : 12h.
Referans : Leschhorn, Side 1989. Tafel I, No. 7 ; SNG von Aulock, No. 4780 ;
SNG France 3, 660-661. (Leschhorn liste No. 28)

Grup XII - Magistrat : XPY

- 30- Ö.Y. : Athena büstü sağa.
A.Y. : XPY ., Nike sola yürüyor ve solda nar.
Env. No. 21936 ; Ağırlık : 16.50 gr. ; Çap : 30.7 mm. ; Yön : 12h.
Referans : Leschhorn, Side 1989. Tafel I, No. 20 ; SNG France 3, No. 702 - 707. (Leschhorn liste no. 29)
- 31- Env. No. 21945 ; Ağırlık : 16.81 gr. ; Çap : 29 mm. ; Yön : 12h.
- 32- Env. No. 21959 ; Ağırlık : 16.72 gr. ; Çap : 29.5 mm. ; Yön : 12h.
- 33- Ö.Y. : Kontrmark: CAP (= Sardes) ve kılıfı içerisinde yay (sadak).
kontrmark için bkz. SNG France 3, No. 693.
A.Y. : XPY ., Nike sola yürüyor ve solda nar.
Env. No. 21961 ; Ağırlık : 16.22 gr. ; Çap : 30 mm. ; Yön : 12h.
Referans : SNG France 3, No. 702 -707 ; (Leschhorn Liste No. 29)

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

